

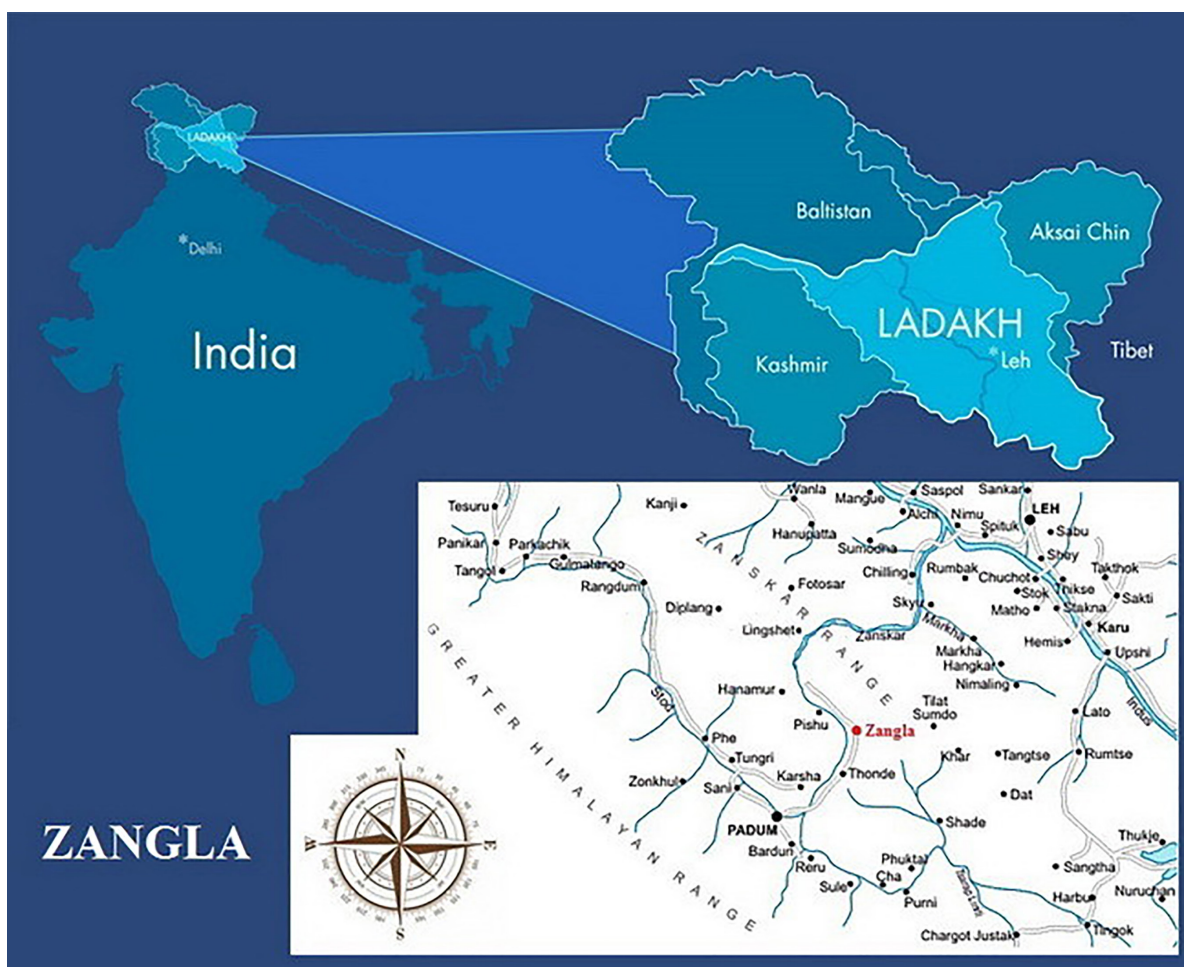
RÉGÉSZEK A VILÁG TETEJÉN – MAGYAR FELMÉRŐMUNKA A HIMALÁJÁBAN

SZABÓ ORSOLYA – SZEREDI ANNA

A Himalája vadregényes, rideg világában ma is megtalálható az a palota, ahol a híres magyar kutató, Kőrösi Csoma Sándor megírta az első angol–tibeti szótárt. Az azt felújító és a térség fejlesztésére törekvő Csoma Szobája Alapítványnak¹ köszönhetően mára a pár éve még romos épület – a további felújításra váró keleti szárny kivételével – teljes helyreállításon esett át. Bár a műemléket különleges vallási jelentősége megvédi a fejlődés romboló hatásától, ez nem mondható el az őt körülvevő több száz éves faluról. Mivel semmilyen védelem alatt nem áll, az Alapítvány fontosnak tartotta, hogy szakemberek is dolgozzanak a területen, s dokumentálják, ami még elérhető. Ennek keretében történtek régészeti vizsgálatok a palota körül a 2013-as és 2014-es szezonban.

ZANSZKÁR TÖRTÉNETE DIÓHÉJBAN

Zangla apró falu India északi részén, Dzszammu és Kasmír állam Ladakh régiójában (ún. Kis-Tibet), a Zanszkár folyó völgyében, Leh városától mintegy 9-10 napi járásra délnyugatra.²

1. kép: A település elhelyezkedése Indián belül

¹ <http://csomasroom.kibu.hu/>. Utolsó meglátogatás: 2016.07.13.

² A távolságról először Kőrösi Csoma Sándornál értesülünk. Lásd: Kőrösi Csoma Sándor levele Kennedy századoshoz. Szabathu, 1825. január 28. In: Szilágyi Ferenc: *Kőrösi Csoma Sándor levelesládája* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984).

A terület történelme eseményekben és tárgyi emlékekben is igen gazdag. A tartományt mindenfelé beborító sziklakarcolatok tanúsága szerint már bronzkori megtelepedéssel is számolhatunk.³ Ezeket a zanglai palotaerőd környékén is megtaláljuk, de tipokronológiát mégis bajos volna felállítani, hiszen mind a mai napig születnek új *petroglifek*.

A régió első megtelepedett népei valószínűleg a *dárdok* voltak, akik a Kr. u. 2. században a *Kusán Birodalomba* tagozódtak.⁴ A 7. században a tibetiek átvették a terület feletti hatalmat,⁵ és a 10. század közepén önálló királyságok alakultak.⁶ Ebben az időszakban kezd el terjedni a tibeti buddhizmus a korábbi *bön* vallás elemeivel keveredve.⁷ A független Ladakhi Királyság megalapítója Nyimagon, akinek az összeomló Tibetből sikerült elmenekülnie, és önálló államot létrehoznia.⁸ Később a királyságot három fia között osztotta fel. Egyiküké lett a *Sangpo-hegy* környéke, amelybe a mai Zanszkár területe is beletartozik. A 13. században az iszlám hódításra adott válaszként a régió újra Tibet felé fordul, és – vallási sokszínűsége⁹ ellenére – mind a mai napig őrzi buddhista többségét.¹⁰

A 17. században *Sengge Namgyal* (1616–1642) ladakhi uralkodó kiterjesztette hatalmát a szomszédos államokra, *Zanszkárra* és *Gugéra*,¹¹ és rövid ideig virágzó, erős államot hozott létre. Ám ezt utódja már nem tudta fenntartani, és gazdaságilag teljesen eladósodott Kasmír irányában,¹² ám Ladakh végérvényesen alávetett területté csak a *Dogra-hódítást* követően vált.¹³

A ZANGLAI PALOTA¹⁴

Zangla uralkodói a 11. századig vezetik vissza családfájukat,¹⁵ az egykori palota azonban ma üresen áll. A dinasztia a 19. században végleg elvesztette hatalmát, s kényszerűen át kellett települniük a völgybe, a mai Újzangla területére. A királyság mindössze néhány faluból állt.¹⁶ A palota egy jellegzetes tibeti, emeletes, lapos tetejű, befelé dőlő falú épület. Az alsó szinten istálló és egy kis előtér helyezkedik el.¹⁷ Az első emelet

³ Lásd pl.: Thsangspa, Tashi Ldawa: Spatial Distribution of Petroglyphs of Ladakh. In: *Rock Art Studies (Concept, Methodology, Context, Documentation and Conservation)*, Vol. I., ed. Malla, Bansi Lal (New Delhi: Indira Ghandi National Centre for the Arts/Aryan Books International, [1999] 2014), 177–205.

⁴ Bhasin, Veena: Ecology and Health: A Study Among Tribals of Ladakh. In: *Studies of Tribes and Tribals* 3(1) (New Delhi: Kamla-Raj Enterprises, 2005), 1–13.

⁵ Erről bővebben lásd: *Hudud al-'Alam 'The Regions of the World' – A Persian Geography 372 A.H. (982 AD)*. Translated by Vladimir Minorsky (London: Gibb Memorial Trust, 1937 [1970]).

⁶ Francke, A. H.: The Chronicles of Ladakh and Minor Chronicles. In: *Archaeological Survey of India, New Imperial Series, vol. 50*. (Calcutta: Superintendent Government Printing, 1926).

⁷ Waddell, Laurence Austine: *The Buddhism of Tibet or Lamaism: With Its Mystic Cults, Symbolism and Mythology, and in Its Relation to Indian Buddhism* (Adamant Media Corporation, 2001).

⁸ Jina, Prem Singh: *Ladakh – The Land and People* (Indus Publishing Company, 1996).

⁹ Ha esetleg muzulmán asszony került az uralkodói családba, a szinkretizmus jegyében gyakorta azonosították saját buddhista istennőik egy-egy megtestesülésével. Francke, A. H.: A history of Western Tibet: one of the unknown empires (London, 1907, Reprint: New Delhi: Asian Educational Service, 1995), 93. Ugyanakkor néha nem sikerült ennyire pozitívan integrálni a személyüket, ezekről az esetekről a gyakorta mai napig fennmaradt legendák is megemlékeznek. Zanglában például egyenesen az idegen királynéhoz kötik Ózangla egykori vízforrásának kiapadását, lévén hogy az új asszony a patakban mosta a haját (mások szerint a ruháit), amire a víz szelleme a forrás kiapasztásával válaszolt, így immáron a falu teljes lakossága az addig csak részlegesen lakott völgybe kényszerült.

¹⁰ Howard, Neil: What happened between 1450 and 1550 AD? – Another question from the history of Ladakh. In: *Recent Research on Ladakh*, Vol. 6, ed. Osmaston, Henry – Tsering, N. (Bristol: University of Bristol, 1997), 121–137.

¹¹ Jina, Prem Singh: *Famous Western Explorers to Ladakh* (New Delhi: Indus Publishing, 1995), 13.

¹² Kaul, H. N.: *Rediscovery of Ladakh* (New Delhi, Indus Publishing, 1998), 63–64.

¹³ Kiss-Csapó Gergely László: *Hagyomány és modernizáció: Társadalmi s földrajzi átalakulás Ladakhban*. Doktori értekezés. ELTE Földtudományi Doktori Iskola, Földrajz-Meteorológia Doktori Program. (Budapest, 2009), 50–54.

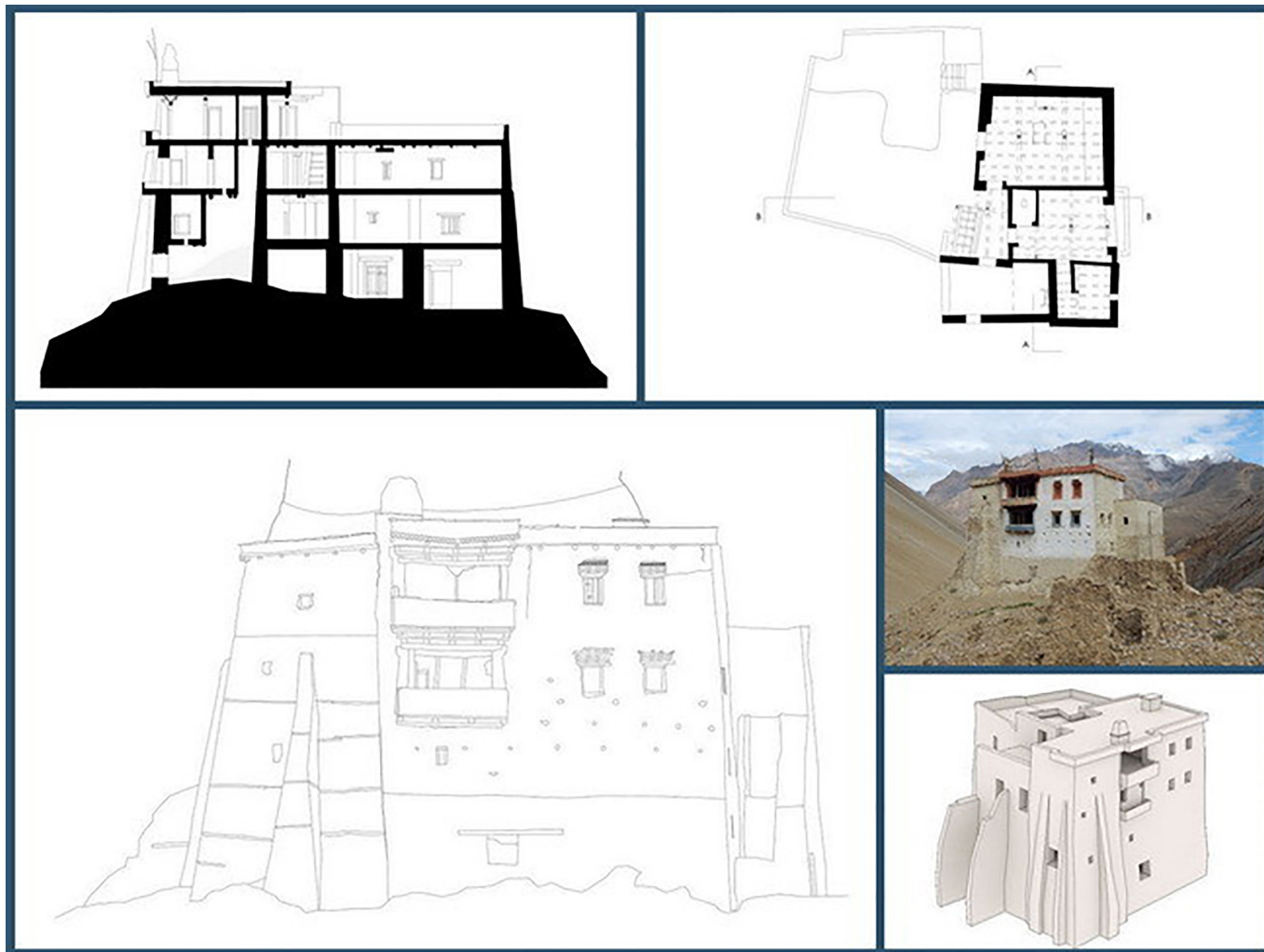
¹⁴ A palotára olykor hivatkoznak kolostorként, ám erre nincs megerősített adatunk. Feltehetőleg egy félreértésből adódik, hiszen a palotában lévő szentély és az a tény, hogy néhány szerzetes lakhelyeül szolgálhatott könnyen erre engedhet következtetni.

¹⁵ Francke, A. H.: *Antiquities of Indian Tibet* (Calcutta: S. Chand & Co. (P.Vt) LTD, 1926).

¹⁶ A 30 km-re lévő Padum szintén saját uralkodóházzal rendelkezett. Szoros kapcsolataikat mutatja, hogy a jelenlegi padumi herceg a zanglai uralkodó nővérét vette feleségül.

¹⁷ Ide belépve jobb oldalt egy fehér követ találunk, amely rendszerint egy sávban vizes. A legenda szerint ide egy szent szelleme érintette a homlokát, és ezért a nehezen magyarázható nedvesség.

kormos, zezugos kis termekkel zsúfolt terület, az egykori szolgálók és a konyha színtere. E fölött fekszik a világos, nyitott trónterem, majd a harmadik emeleten találjuk a ma szentélyként működő egykori könyvtárszobát és egy egészen kicsi, kb. 10 m²-es szobácskát,¹⁸ ahol valaha Kőrösi Csoma Sándor élt. Az ajtófélfára Baktay Ervin a „Csoma's room” feliratot véste.

2. kép: A palota felmérési rajzai¹⁹

ÉPÍTÉSZET A KRONOLÓGIA TÜKRÉBEN

Ladakhban egymástól jól elkülöníthető építési technikákkal dolgoztak a különböző periódusokban. A fagerendákkal történő szegélyezés a 15. század elejétől figyelhető meg. A zsalus szerkezetű vert falak és a változatos formájú és méretű, sárral habarcsolt kövekből álló épületek egészen a 16. századig jellemzőek. Ezeket a habarcsolt köves szerkezeteket később sávokba rendezve találjuk meg a 17. század utolsó harmadáig, majd a 18–20. századra ismét a saras-köves megoldás terjed el.

A védőtornyok három típusa ismert: a kerek, a D-alakú és a négyszögletes, ami az adott fázis építési technológiájával is összefüggött, mivel a zsaluvázis falszerkezet csak a szögletes formák kialakítását tette lehetővé. A lőrések négyszögletesek vagy háromszögletesek, de a döngölt falaknál az utóbbi gyakoribb.

¹⁸ Csoma itt még a legnagyobb hidegben is fűtés, tűz nélkül volt kénytelen dolgozni, mert a kéménytelen szobában a tibeti szokás szerint földre rakott nyílt tűz okozta maró füstben képtelen volt olvasni.

¹⁹ Fejes Erik, Debreczeni Ákos, Szeredi Anna: *Az égiek palotája: Zangla. Várjáró Magazin*, 25. szám. Utolsó megtekintés: 2016.07.13. (A felmérés rajzait a „Csoma's Room” Alapítvány bocsátotta rendelkezésünkre.)

A zanglai palotában szinte minden építészeti fázis felfedezhető, ezért vélhetően nem egyszerre húzták fel, hanem folyamatos hozzátoldásokkal alakult ki a ma ismert képe. A falak olykor szembetűnő elválása is ezt támasztja alá.²⁰ A palota 10. század előtti meglétét jelzik azok a falak, melyek saras habarcsolást is nélkülöző, egymásra illesztgetett kövekből állnak, ami a későbbi időkben már tökéletesen párhuzam nélküli a telepeken.

A térségben számos palota épült különböző időszakokban. A zanglai előzményeként Tibet legrégebbi erődpalotája, a *Yumbu lagang* említhető (3. kép A). A ladakhi erődítések többnyire függőfalakkal határoltak a 15. századtól (pl. a *Shey-palota*), ám ezek Zanszkárban nem terjedtek el, feltehetőleg a vidék szerényebb gazdasági körülményei miatt.²¹

3. kép: *Yumbu lagang* (A)²² és *Shey* (B)²³

RÉGÉSZETI MUNKA

A palota körüli természetes sziklaplatón fekszenek Ózangla talán még a palotánál is régebbi romjai. A falut vélhetően a 11. században érkező tibetiek hozták létre, tehát megközelítőleg ezer éves.

A terepbejárás során egyértelművé vált, hogy a lelőhelyet szerkezetileg négy egységre kell osztani. A kb. 80 x 120 méter átmérőjű sziklaplató központjában helyezkedik el a palota, körülötte terül el Ózangla. Az ettől délre fekvő dombocskán fekszik a déli bástya, az Újzangla felé vezető ösvény mentén pedig egy sztúpasor található (4. kép).

A régészeti jelenségeket hat csoportra bontva tárgyaljuk, ezekről pontos felmérés, fotó és leírás készült.

²⁰ A térségben ma is jellemző, hogy ha új szobát akarnak kialakítani, az új falakat csak „hozzátámasztják” a már meglévőkhöz.

²¹ Howard, N. F.: *The Fortified Places of Zanskar*. In: *Recent Research on Ladakh 4&5*. Proceedings of the Fourth and Fifth International Colloquia on Ladakh, ed. Osmaston, H – Denwood, P. (London: School of Oriental & African Studies, 1995), 79–83.

²² Forrás: <https://www.tibet-roads.fr/voyage/tibet/tsetang/yumbulagang/>. Utolsó megtekintés: 2016.07.13.

²³ Debreczeni Ákos fotója. <https://tibetanlegend.wordpress.com/>. Utolsó megtekintés: 2016.07.13.

4. kép: A lelőhely felépítése (a déli bástya nem látszik)

1. ÉPÜLETEK

Az építők a szikla egyenetlenségeit kihasználva a kisebb kiemelkedéseken hoztak létre tizenegy épületcsoportot, melyek száznegyven egymáshoz épített házacskából, illetve szobából álltak. Köztük az alacsonyabban fekvő területek, vízmosások alkották az utcákat (5. kép).

A legtöbb esetben feltöltötték a plató repedéseit. Az így létrehozott sík területre rakták a falakat, alkalmazkodva a szikla formájához, azt is felhasználva az oldalak kialakításában. Ahol lehetett, kisméretű, négyzetes alakra törekedtek. Ritkább esetben kőfalkeretet építettek, amely megadta az építmény alakját, s csak az ezen belüli területet töltötték fel igen magasan (7. kép C). A földbe mélyített alapozás ritka.

Anyagukat tekintve a házfalnak három típusa volt: kőből, sárból és vegyesen épített. A legtöbb az utóbbi technikával készült.

A kőfalakat különféle méretű kövekből változó mennyiségű sár kötőanyaggal építették. A legkorábbi periódust a szinte szárazon rakott struktúrák jelzik.²⁴ Az egyszerű falakat rendszertelenül egymásra halmozott kövekből építették. A nagyobb megterhelésre tervezettekhez más technikát használtak: a nagy és közepes méretű kövekből rakott két oldal közötti mélyedést apró kövekkel, kavicsokkal, sárral töltötték fel. Ez a technika a 17. században jelent meg *Ladakhban*.²⁵

A sárfalak nagyméretű, zsalus szerkezetű vertfal-elemek felhasználásával készültek. A deszkából rakott, téglalap alakú, 50 cm magas, 80–100 cm hosszú, 45–55 cm széles zsalukat a helyszínen állították össze (6. kép). Pontosán megfigyelhető, hogyan építették őket egymásra vagy a már meglévő kőfalakra. Ez

²⁴ Howard, N. F.: The Fortified Places of Zanskar. In: *Recent Research on Ladakh 4&5. Proceedings of the Fourth and Fifth International Colloquia on Ladakh*, ed. Osmaston, H – Denwood, P. (London: School of Oriental & African Studies, 1995), 79–83.

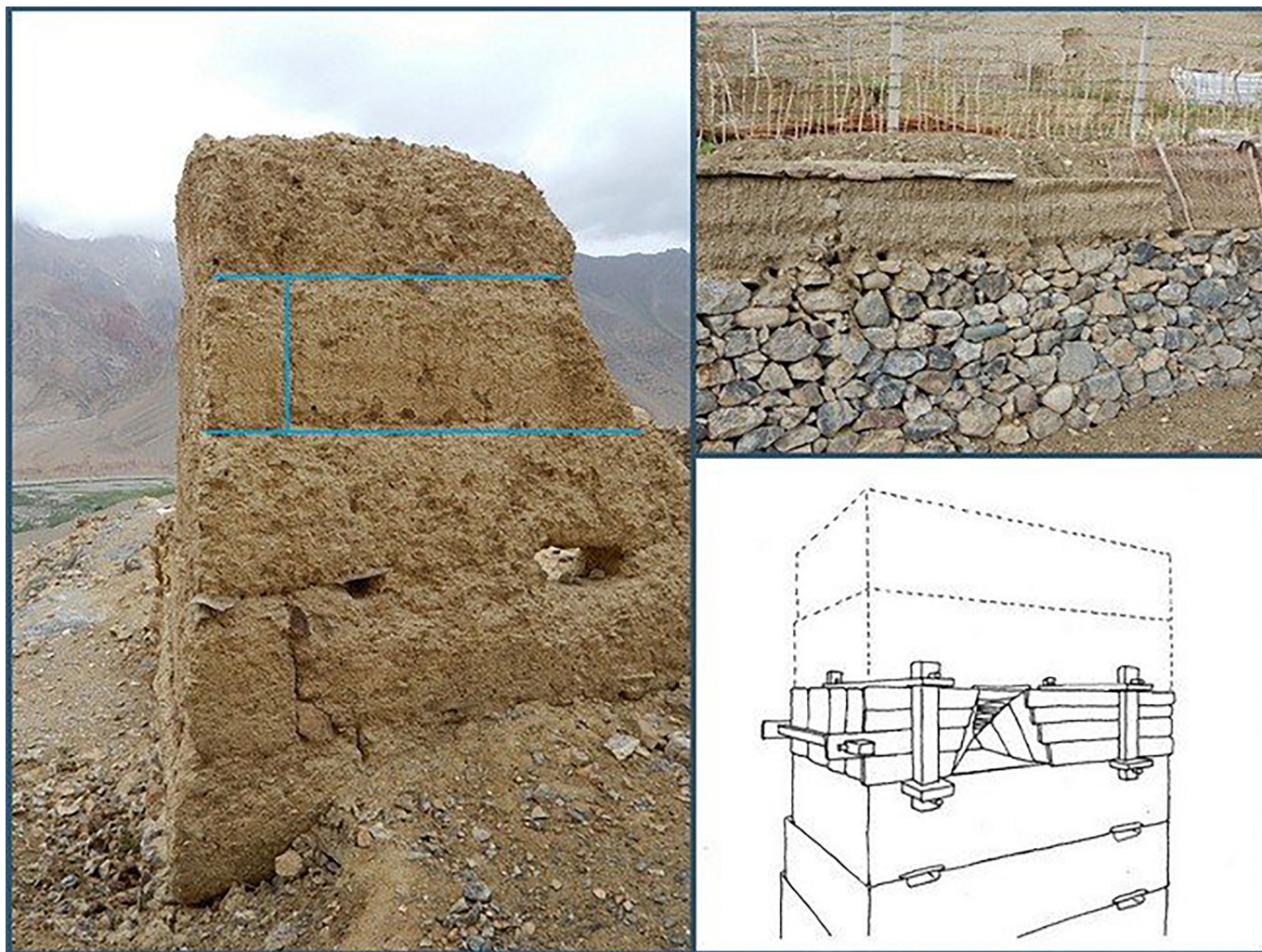
²⁵ Howard, N. F.: The Development of the Fortresses of Ladakh c. 950 to 1650 A.D. *East and West* 39 (1989)/4, 218.

5. kép: Skicc a település magjáról (pirossal jelölve az erődítés beazonosított és zölddel a lehetséges elemei, jobb felső sarokban az épületcsoportokkal). Az eredeti rajzot Julie Delmotte készítette.

a falazás a 16. században jelent meg Zanskarban.²⁶ Új-Zanglában a mai napig alkalmazzák, ám ma már csak a kerítések készülnek így, s a kor haladtával a deszkát hullámlemez váltotta fel.

²⁶ Howard, N. F.: The development of the Fortresses of Ladakh c 950. to 1650 A.D. *East and West* 39 (1989)/4, 221.

6. kép: Zsalus szerkezetű vert fal egykor – Ózangla (balra) és ma – Zangla (jobbra fent)

A vegyes technikájú falakat kőstruktúrával kezdték, s arra épült a sárfal. A kőfal olykor csak pár sor volt, de általában az egész alsó szint ebből készült. Vastagságuk 50–60 cm között mozgott, s felfelé vékonyodott. Megfigyeltünk azonban olyan házakat is, ahol az egyik fal ilyen, a másik olyan anyagból volt egy épületen belül.

A házak egy részének volt emelete is. Erre utalnak a falban kialakított gerendafészkek, melyben olykor még a fa is látható. Pontos párhuzamaik a mai településen is megfigyelhetők.

Ajtót egy helyen sem találtunk, s ablakot is csak két esetben (7. kép A, D). Ennek feltehetően az az oka, hogy a területet lassan hagyták fel, s távozáskor elvittek mindent, ami menthető volt. Mivel a fa különösen drága erre, még az ajtókereteket is kiemelték a felhagyott házakból.

A tizenegy épülettömb a természeti lehetőségekhez alkalmazkodva veszi körbe a palotát. Ennek megfelelően a faluban mindenféle tájolás megfigyelhető.

Az I., II., III., XI. tömb fekszik a plató sík területein, s ezek vannak a leginkább lepusztult állapotban. Ennek az lehet az oka, hogy ide kisebb terhelésnek kitett objektumokat szántak. Ugyanakkor az építők feltehetően a leegyenletesebb területeket vették először használatba, így ezek a falu legrégebbi részei.

7. kép: Épületek

2. SZIKLAKARCOK

A lelőhelyen százhusz karcolatot dokumentáltunk. Van, amit mélyen, jó minőségben készítettek, illetve megfigyelhetők skiccszerű, pár mozdulattal felvitt alkotások is. A leggyakoribb a felirat volt. Sokszor valamilyen istenség neve vagy az *om mani padme hum* tibeti mantra, amelynek kőbe véssése elterjedt szokás a környéken. E csoportba tartozik az egyetlen, némileg évszámhoz köthető emlék is, mely egy vallási méltóságot erősít meg a pozíciójában a 19. század második felén – a 20. század elején (8. kép jobb alsó sarok).²⁷ A többi karcolat pontos kora nem állapítható meg.

A vallási élet egyéb jelei a szertartásokon használt hangszerek, maszkok, istenek, valamint a különféle sztúpák²⁸ megjelenítése. Különösen látványosak a szerencsehozó ibex²⁹ ábrázolások.

²⁷ A tibeti időszámítás ciklusokhoz köthető (egy ciklus 60 év). A feliratban csak annyi szerepel, hogy a vas-disznó évében készült, ami 1851 és 1911 is lehet.

²⁸ Buddhista temetkezési hely és ereklyetartó. Eredetileg Buddha hamvait temették el benne, később azonban fokozatosan ereklyetartó szerepet is felvett. Az évszázadok során temetkezési helyből változott lassan szakrális kegyhellyé.

²⁹ A szó jelentése kőszáli kecske, de a házi kecskék ábrázolását is így nevezik a környéken.

8. kép: Sziklakarcolatok. Felső sor (balról jobbra): hangszerek a királyi könyvtárból³⁰ és ábrázolásaik. Alsó sor (balról jobbra): Ibexek, istenség, felirat.

3. SZTÚPÁK

A faluba vezető ösvény mentén 60 db sztúpa látható. A masszív, csíkszerűen kibukkanó sziklatalpra épültek egy képzeletbeli vonal mentén (9. kép C). Pontos keletkezési idejük nem ismert, de több száz éven keresztül épülhettek. Méretük és állapotuk különböző. Kőből és sárból készültek, így a legkorábbiak mára szinte teljesen megsemmisültek. Tájolásuk egységes, az északi iránytól kissé keletre tér el.

Pár sztúpa sírhelyként funkcionált (ahová a fontosabb helyi személyeket temették), nagy részük pedig kegyhely volt. Belsejükben égett emberi csontok³¹ vagy apró agyag fogadalmi táblácskák, terrakotta sztúpa kisplasztikák, szobrok, selyemsálak, szentek relikviái, s egyéb kegytárgyak kerültek. Néhányszor tűzrakás nyomait is sikerült dokumentálnunk (9. kép D), amely a tibeti buddhista közösségekben a fontosabb személyeknek kijáró temetkezési szokásra utal.

4. EGYÉB STRUKTÚRÁK

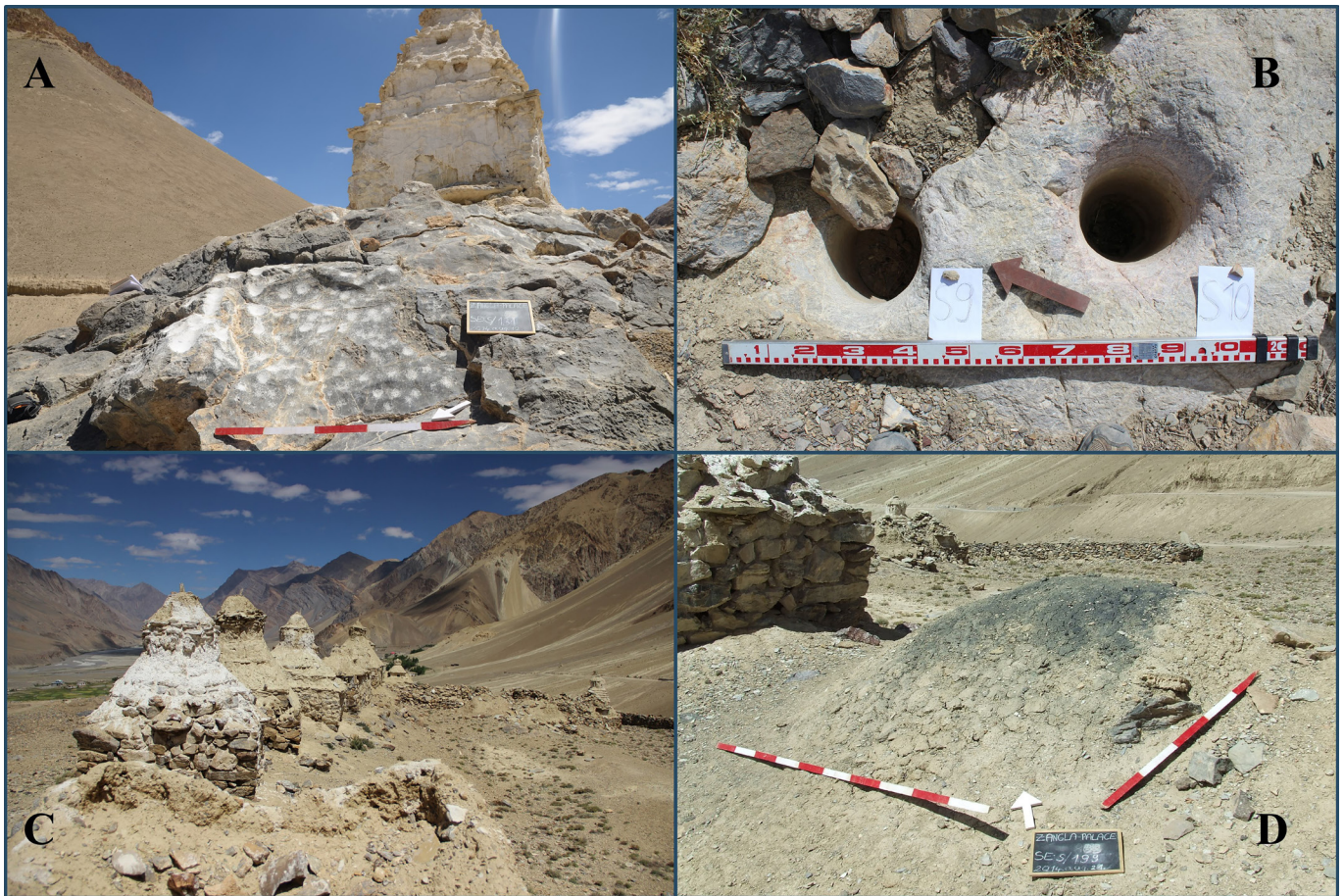
Ózangla titokzatos jelenségei a sziklába vésett lyukak. Magányosan és csoportosan is megtalálhatóak. Az épületeken kívül, de a telep minden pontján előkerültek. Két kategóriájukat figyeltük meg. Az első csoportba a mélyebb, kör vagy enyhén ovális alakú, 22–36 cm átmérőjű, 15–41 cm mélységűek tartoznak. 1–3 fős csoportokban helyezkednek el, mindig vízszintes területen (9. kép B). A második a sekélyebb, csoportosan előforduló jelenségek köre, melyek akár a sziklafal oldalában is megtalálhatóak (9. kép A).

Rendeltetésükre nem találtunk magyarázatot, s a helyiek sem tudtak a definiálásban segíteni. A mélyebb lyukak párhuzamai a közeli településeken is megtalálhatóak, bár nem ilyen mennyiségben. Velük kapcsolatban felmerült, hogy valamilyen háztartási tevékenységet végeztek benne. India más területein használnak kőbe mélyített lyukakat fűszer őrlésére, ám ezek jóval sekélyebbek. Esetünkben a 41 cm-es mélység megkérdőjelezi ezt a lehetőséget. Talán kézi malom részét képezhették. A sekély, csoportosan jelentkező lyukacsokkal máshol nem találkoztunk. Esetleg valamilyen helyi játékhoz vagy vallási szertartáshoz használhatták őket, de ezt a feltételezést semmivel sem tudjuk alátámasztani.³²

³⁰ Hangszerfotók: Debreczeni Ákos. <https://tibetanlegend.wordpress.com>

³¹ A terület buddhistái mind a mai napig hamvasztásosan temetkeznek.

³² Ha a mezőgazdasághoz vagy a háztartáshoz lennének köthetőek, a mai napig középkori technikát használó falusiak valószínűleg pontosabb felvilágosítással tudtak volna szolgálni, s több településen is találkoztunk volna velük.

9. kép: Lyukak (A, B) és sztúpák (C, D)

5. LELETANYAG

Huszonhét objektumból, illetve szórványként több mint százötven kerámiatöredéket gyűjtöttünk. Kézzel készült, korongolt, jobban és rosszabbul égetett is van köztük. A kevés díszített töredék textil-lenyomatos. Kiértékelésük még tart, de belesimulnak a Zanszkár-völgy leletanyagába, erődökben és temetkezési helyeken is megtalálható formák.³³ A település fokozatos felhagyása miatt egyéb lelettípussal nem talákoztunk.

6. VÉDMŰVEK

A település – királyi székhely lévén – erődített volt.³⁴ Nyugat és délnyugat felől a meredek szakadék teljes védelmet nyújt, nem volt szükség emberi beavatkozásra. A többi oldalon a szorosan egymáshoz épített, ablak nélküli vagy csak apró, lőrösszerű ablakokkal ellátott, magas házfalak védték a palotát. A házépítésre alkalmatlan részekben vastag kőfal köthette össze az épületeket. Ennek néhány lepusztult eleme elő került a délkeleti oldalon.

10. kép: Kerámiatöredékek

³³ A kerámia meghatározásokat Samara Brogliának köszönjük.

³⁴ Howard, Neil: The Fortified Places of Zanskar. In: *Recent Research on Ladakh 4&5. Proceedings of the Fourth and Fifth International Colloquia on Ladakh*, ed. Osmaston, H. - Denwood, P. (London: School of Oriental & African Studies, 1995), 89.

11. kép: Az északi (B) és a nyugati (A) bástya

Jelenleg kelet felől lehet feljutni a sziklaplatóra. Kaput nem tudtunk azonosítani, de a helyiek szerint mindig is ez az ösvény vezetett a bejáráshoz,³⁵ s itt a leglankásabb a terület, ami az állatok felvezetése miatt fontos szempont. Északról talán lehetett még egy kapu, de a többi oldalon túlságosan meredek lenne az út.

Két bástya védte az északi oldalt, s délen, a szomszédos dombocskán feküdt a harmadik védmű. A nyugati bástya 4,5 méter magasan megmaradt falai ma is impozáns látványt nyújtanak. Négyzetes, vegyes technikával épült zsalugáteres sárfal megoldással, mely a 16. századtól volt jellemző.³⁶ Az északi bástyának csak az alsó szintje maradt meg, melyet nagy kövekből, kitett sziklaomra raktak. Alaprajza szintén négyzetes volt.

ÖSSZEFOGLALÁS

Ózangla több okból is jelentős helyszín a Zanszkár völgyében. A királyság központjaként politikai szerepe időnként megkerülhetetlen volt. Az előtte elhaladó *Jumlam* kereskedelmi útvonalon keresztül (mely Leht, a tartomány székhelyét kötötte össze a területtel) ellenőrzése alatt tartotta a környék kereskedelmét. Vallási jelentőségét nemcsak az bizonyítja, hogy a lakosság elköltözése után falai közt szerzetesek telepedtek meg, hanem az is, hogy a helyiek a mai napig feljárnak ide imádkozni, s oltalmat kérő *obó*³⁷-kat helyeznek el a romok között, imádságokat karcolnak a sziklákba.

Ennek okán épült a falu a palota köré, s egymáshoz ragasztott, rézsús falú házaival, bástyaival, vastag kőfalaival védelmet nyújtott az itt élőknek. A település felépítése, a technikai alkalmazások a tibeti építészetre mutatnak,³⁸ melyet a királyi család története is alátámaszt. Legtávolabbi párhuzama a tibeti *Gyantse-dzon* és *Yungbu-lhakhang* erőstelepülésekig vezethető vissza. A Zanszkár völgyében *Bardan*³⁹ és *Basgo* (12. kép) felépítése hasonlít leginkább a zanglai királyi központra. A különféle építési technikák alapján legalább három építési periódus (10., 15. és 16. század) figyelhető meg. Ez a terület több száz éven keresztül, rendszeres használatát mutatja.

³⁵ Ezt támasztja alá az ösvényre épített ún. átjárós sztúpa (gateway), mely a fontosabb területre vezető ösvények jellemzője.

³⁶ Howard, N. F.: The development of the Fortresses of Ladakh c 950. to 1650 A.D. *East and West* 39 (1989)/4, 227.

³⁷ Szent kőhalom, kőrakás. A tárgyípus a sámánista kultúrából került át a buddhizmusba, megőrizve eredeti jelentésének néhány fontosabb darabját. A darabonként épülő halmokkal egy-egy vándor, zarándok, kér oltalmat vagy áldást az Istentől.

³⁸ Hoffman, Helmut: *A tibeti műveltség kézikönyve* (Budapest: Terebess, 2011), 292–293.

³⁹ Howard, Neil: The Fortified Places of Zanskar. In: *Recent Research on Ladakh 4&5. Proceedings of the Fourth and Fifth International Colloquia on Ladakh*, ed. Osmaston, H. - Denwood, P. (London: School of Oriental & African Studies, 1995), 81.

12. kép: Bardan⁴⁰ (A) és Basgo⁴¹ (B)

A jövőben befejezzük Ózangla teljes feltérképezését. Érdeemes lenne megásni az egyik bástyát, s valamelyik jó állapotban megmaradt lakóépületet. A bedőlt házak némelyike kecsegtet némi leletanyaggal, de majdnem biztos, hogy Ózangla nem leletei, hanem településszerkezete, építési technikája és párhuzamai miatt lesz fontos a jövőben.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnénk köszönetet mondani a Csoma Szobája Alapítványnak és Irimiás Balázsnak a kutatási lehetőségért, Debreczeni Ákos tibetológusnak a szakmai segítségért és Fejes Eriknek, egyes fotókért és grafikákért.

AJÁNLOTT IRODALOM

HOFFMAN, HELMUT

A tibeti műveltség kézikönyve. Budapest: Terebess, 2011.

HOWARD, NEIL

The Fortified Places of Zangkar. In: *Recent Research on Ladakh 4&5.* Proceedings of the Fourth and Fifth International Colloquia on Ladakh, ed. Osmaston, H and Denwood, P, 79–99. London: School of Oriental & African Studies, 1995.

CROOK, JOHN – OSMASTON, HENRY

Himalayan Buddhist Villages, Environment, Resources and Religious Life in Zangkar, Ladakh. Bristol: University of Bristol, 1994.

HARRISON, PETER

Fortress Monasteries of the Himalayas: Tibet, Ladakh, Nepal and Bhutan. Oxford: Osprey Publishing, 2011.

THSANGSPA, TASHI LDAWA

Spatial Distribution of Petroglyphs of Ladakh. In: *Rock Art Studies (Concept, Methodology, Context, Documentation and Conservation)*, Vol. I. Ed. Malla Bansi Lal, 177–205. New Delhi: Indira Gandhi National Centre for the Arts/Aryan Books International, [1999] 2014.

⁴⁰ Forrás: <http://www.indianholiday.com/tourist-attraction/leh-ladakh/monasteries/bardan-monastery.html> Utolsó megtekintés: 2016.07.13.

⁴¹ Forrás: <https://itiseMRIarticles.wordpress.com/2012/08/08/v-ladakh-chronicles-a-photographic-journey-monasteries/> Utolsó megtekintés: 2016.07.13.